МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА

на тему: СОЦІАЛЬННО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ

Виконала: студентка IV курсу,
групи 6.0530—1з
спеціальності: 053 Психологія
освітньої програми: Психологія
Кучер Аліна Валентинівна
Науковий керівник: Горлач В.В., начальник навчального відділу, к.пед.н., кафедри психології
Рецензент: Самсонова О.О., к.пед.н., доцент кафедри дошкільної та початкової освіти

Запоріжжя
202

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти бакалаврський
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

«____»_____2024 р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Кучер Аліні Валентинівні

Тема роботи Соціальнно-психологічні чинники агресивної поведінки особистості

керівник роботи Горлач В.В., начальник навчального відділу, к.пед.н., кафедри психології

затверджені наказом ЗНУ від «05» 02 2024 року № 235—с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого—педагогічної літератури.

4. Зміст розрахунково—пояснювальної записки: проаналізувати поняття агресивної поведінки; визначити види агресивної у осіб раннього юнацького віку; визначити чинники та наслідки агресивної поведінки у осіб раннього юнацького віку, враховуючи особливості періоду; провести дослідження на групі респондентів, з метою визначення рівня агресивної поведінки особистості.

5. Перелік графічного матеріалу: 3 таблиці, 9 рисунків

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання Видав	Завдання Прийняв
Вступ	Горлач В.В., доцент		
Розділ 1	Горлач В.В., доцент		
Розділ 2	Горлач В.В., доцент		
Розділ 3	Горлач В.В., доцент		
Висновки	Горлач В.В., доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	лютий 2024 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2023 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	березень 2024 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	квітень—травень 2024 р.	Виконано
5	Робота над третім розділом	травень 2024 р.	Виконано
6	Написання висновків	червень 2024 р.	Виконано
7	Передзахист	червень 2024 р.	Виконано
8	Нормоконтроль	червень 2024 р.	Виконано

Студент _____ А.В. Кучер

Керівник роботи _____ В.В. Горлач

Нормоконтроль пройдено
Нормоконтролер _____ А.О. Неманежина

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота бакалавра: 43 сторінки, 3 таблиці, 9 рисунків, 15 джерел, 3 додатка.

Об'єкт: агресивна поведінка.

Предмет: соціальнно-психологічні чинники агресивної поведінки у ранньому юнацькому віці.

Мета дослідження: визначити чинники та особливості проявів агресивної поведінки серед представників раннього юнацького віку, а також розробити та запропонувати профілактичні заходи, що сприятимуть зменшенню рівня агресивної поведінки у даної вікової категорії.

Гіпотеза: якщо рівень задоволеності власним життям особи раннього юнацького віку має низький рівень, то внаслідок цього можуть виникати активні прояви та високі показники агресивної поведінки.

Наукова новизна дослідження полягає в узагальненні теоретичних поглядів та емпіричному дослідженні визначенні чинників та особливості проявів агресивної поведінки серед представників раннього юнацького віку, а також розробці профілактичних заходів, що сприятимуть зменшенню рівня агресивної поведінки у даної вікової категорії.

Практичне значення полягає в тому, що отримані результати можуть бути використані у педагогічній та виховній практиках задля аналізу особливостей агресії, а також уникнення або зниження рівня агресивної поведінки у осіб раннього юнацького віку.

АГРЕСИВНА ПОВЕДІНКА, СОЦІАЛЬННО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ, ПОВЕДІНКА, ОСОБИСТІСТЬ, РАННІЙ ЮНАЦЬКИЙ ВІК.

SUMMARY

Kucher A. V. Socio-Psychological Factors of Aggressive Behavior.

Bachelor's thesis: 43 pages, 3 tables, 9 figures, 15 sources, 3 appendices.

Object: aggressive behavior.

Subject: socio-psychological factors of aggressive behavior in early youth.

The purpose of the study: to determine the factors and features of the manifestations of aggressive behavior among representatives of early youth, as well as to develop and propose preventive measures that will contribute to reducing the level of aggressive behavior in this age category.

Hypothesis: if the level of satisfaction with one's own life of an early adolescent is low, then active manifestations and high indicators of aggressive behavior may occur as a result.

The scientific novelty of the study consists in the generalization of theoretical views and empirical research, the identification of factors and features of aggressive behavior among representatives of early youth, as well as the development of preventive measures that will contribute to reducing the level of aggressive behavior in this age category.

The practical significance is that the obtained results can be used in pedagogical and educational practices to analyze the characteristics of aggression, as well as to avoid or reduce the level of aggressive behavior in persons of early youth.

AGGRESSIVE BEHAVIOR, SOCIAL-PSYCHOLOGICAL FACTORS, BEHAVIOR, PERSONALITY, EARLY ADOLESCENCE.

ЗМІСТ

ВСТУП 7
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У РАННЬОМУ ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ..... 10
1.1. Поняття і сутність агресивної поведінки 10
1.2. Характеристика раннього юнацького віку..... 13
1.3. Види агресивної поведінки у ранньому юнацькому віці 17
1.4. Чинники та наслідки агресивної поведінки у ранньому юнацькому віці……...19
1.5. Наслідки агресивної поведінки у ранньому юнацькому віці..... 25
РОЗДІЛ 2 ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСІБ РАННЬОГО ЮНАЦЬКОГО ВІКУ 27
2.1. Опис проведеного експериментального дослідження..... 27
2.2. Інтерпретація отриманих результатів проведеного дослідження 29
2.3. Рекомендації щодо зниження рівня агресивної поведінки у осіб раннього юнацького віку..... 36
ВИСНОВКИ..... 39
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ..... 41
ДОДАТКИ..... 43

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сьогоденні проблема агресивної поведінки є досить актуальною. Серед молоді все частішими стали прояви агресії – фізичної та вербальної, про достатньо велику кількість яких свідчать сучасні статистики насильницьких дій та словесних образ стосовно оточення або себе. За 2022 рік за даними ГБУ неповнолітніми особами скоєно близько 3,5 злочинів, майже половина з яких – тяжкі і особливо тяжкі злочини, пов'язані з тілесними ушкодженнями інших осіб. Також за цей рік в Україні було здійснено близько 150 спроб самогубств серед неповнолітніх осіб.

Найпоширенішою віковою категорію, що здійснює подібні поведінкові прояви є ранній юнацький вік. У цей період розвиток особистості за несприятливих навколишніх умов або індивідуальних особливостей пов’язаний зі змінами у гормональній сфері, нестабільністю поведінки, проблемами соціального контролю, невизначеністю соціального статусу. Як наслідок, виникають зовнішні чи внутрішні конфлікти, незадоволення певних потреб і необхідність захисту своїх інтересів, шляхом вирішення чого стає агресивна поведінка у осіб раннього юнацького віку. Такі прояви можуть мати позитивний характер, допомагаючи особистості вирішити внутрішні суперечності, але так само можуть призводити до негативних наслідків для морального і фізичного здоров'я осіб, на яких вона спрямована, порушувати моральні та етичні норми суспільства. Тому проблема агресивної поведінки варта особливої уваги і вивчення.

Об'єкт: агресивна поведінка.

Предмет: соціальнно-психологічні чинники агресивної поведінки у ранньому юнацькому віці.

Мета дослідження: визначити чинники та особливості проявів агресивної поведінки серед представників раннього юнацького віку, а також розробити та запропонувати профілактичні заходи, що сприятимуть зменшенню рівня агресивної поведінки у даної вікової категорії.

Гіпотеза: якщо рівень задоволеності власним життям особи раннього юнацького віку має низький рівень, то внаслідок цього можуть виникати активні прояви та високі показники агресивної поведінки.

Завдання:

1. Проаналізувати поняття агресивної поведінки;
2. Визначити види агресивної у осіб раннього юнацького віку;
3. Визначити чинники та наслідки агресивної поведінки у осіб раннього юнацького віку, враховуючи особливості періоду;
4. Провести дослідження на групі респондентів, з метою визначення рівня агресивної поведінки;
5. Посилаючись на результати дослідження, розробити власні заходи щодо шляхів подолання проявів агресивної поведінки серед осіб раннього юнацького віку.

Методи дослідження. Теоретичні: теоретичний аналіз сучасного стану проблеми креативності та творчого потенціалу; систематизація та узагальнення наукової літератури з проблеми дослідження; емпіричні (тестування за психодіагностичними методиками).

Для даної роботи застосовувалися емпіричні методи дослідження – тестові опитувальники:

1. Тест вимірювання агресії Б. Басса і Р. Даркі – дана методика використана для визначенні рівня агресивності, а також основних видів проявів агресивної поведінки і визначення переважаючого(переважаючих).
2. Шкала задоволеності життям Е. Дінера – застосована для визначення загального рівня задоволеності життям респондентів

Наукова новизна дослідження полягає в узагальненні теоретичних поглядів та емпіричному дослідженні визначенні чинників та особливості проявів агресивної поведінки серед представників раннього юнацького віку, а також розробці профілактичних заходів, що сприятимуть зменшенню рівня агресивної поведінки у даної вікової категорії.

Практичне значення полягає в тому, що отримані результати можуть бути використані у педагогічній та виховній практиках задля аналізу особливостей агресії, а також уникнення або зниження рівня агресивної поведінки у осіб раннього юнацького віку.

Надійність та вірогідність результатів дослідження забезпечувались методологічним обґрунтуванням вихідних положень; використанням методів, адекватних меті та завданням дослідження.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У РАННЬОМУ ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

1.1. Поняття і сутність агресивної поведінки

Проблема агресії є досить актуальною у сучасній психології. Будь-яка людина у своєму житті особисто чи на прикладі іншої особи стикалася з проявом агресивної поведінки, спостерігаючи при цьому наслідки, що, здебільшого, мають негативний характер. Тож, дослідження цього складного явища вимагає розуміння понять і складових такого виду поведінки. Натомість, складність полягає у тому, що поняття агресії не має універсального визначення – дослідники розглядали явище з різних сторін, беручи до уваги відмінні вікові категорії і різні поведінкові мотиви.

Для початку звернемося до психологічного поняття у словниках. Від латинської агресія означає «aggressio» – напад – акт здійснення фізичної шкоди людині. Згідно українського тлумачного психологічного словника «агресія — індивідуальна чи колективна поведінка або дія, направлена на заподіяння фізичної чи психічної шкоди або навіть на знищення іншої людини чи групи» [15, 8]. В іншій енциклопедії дається таке поняття агресії: поведінка, яка має на меті завдання болю, страждань, шкоди; приймає форму фізичних, словесних вчинків; з'являється внаслідок фрустрації на ґрунті збуджених емоцій, гніву, злості чи в якості завченої поведінки з метою отримання певної користі [11]. У двох наведених поняттях зазначено, що агресія трактується як поведінка, яка несе певну ціль. Тут необхідно відзначити різницю між поняттями «агресія» та «агресивність». У психологічному словнику зазначено, що агресивність — стійка риса особистості, що проявляється в готовності до агресивної поведінки [15, 8].

Отже, два описані поняття не є синонімічними: агресія характеризується як вид поведінки або діяльності і є тимчасовою, а агресивність – стала риса людського характеру. Таким чином, власне агресивну поведінку можна трактувати як агресію особистості, що, в свою чергу, є проявом агресивності.

Якщо взяти до уваги визначення сутності агресії психологами, то тут можна виділити декілька стійких підходів з погляду на механізм, що викликає таку реакцію:

1. Визначення агресивної поведінки як інстинктивної
2. Визначення агресивної поведінки як наслідку фрустрації
3. Визначення агресивної поведінки як наслідку соціального учіння (біхевіоральна теорія)

Згідно першого підходу, агресивна поведінка є вродженою особливістю людини і притаманна будь-якому індивідові. Таким чином трактував поняття психоаналітик Зигмунд Фройд. Він виділяв наявність у людини двох керуючих інстинктів – прагнення до життя (Ерос) і прагнення до смерті (Танатос). Якщо перший виявляє сексуальні бажання людини та потяг до самозбереження, то другий – бажання руйнування. Ці два поняття постійно ведуть боротьбу всередині людини і останнє розглядається Фройдом, як жага до смерті, спричинена руйнівною силою агресії, що наявна у кожної людини. Тобто агресія є тією силою, притаманною з народження кожному індивідові, що змушує здійснювати певний виплеск агресивної енергії назовні у різних проявах.

Наступним представником цього ж підходу є К. Лоренц. На думку дослідника, агресія має початок з інстинкту боротьби за виживання. І навіть якщо у людини будуть задоволені всі необхідні життєві потреби, такий вид поведінки буде присутнім. І отже, агресивна енергія у людини «виробляється» постійно та безперервно [7].

Представники другої теорії стверджують, що прояв агресивної поведінки є наслідком фрустрації – почуття, що виникає внаслідок переживань перешкод на шляху до досягнення мети. Так вважали Джон Доллард та Ніл Міллер, що у своїй праці, присвяченій впливу фрустрації на агресію, стверджували наступне: агресія – це дія, метою якої є заподіяння шкоди іншому організму (або замінника організму). Роберт Берон визначає поняття агресії в схожому, але більш детальному вигляді: як будь-яку форму поведінки, направленої до мети заподіяння шкоди іншій живій істоті, яка мотивована уникати подібного поводження [1].

Еріх Фромм розглядав агресивність як особливість особистості, яка знаходить вираз у готовності до вчинення агресії, крім того, у схильності сприймати та розуміти поведінку іншої людини, як ворожу [7]. Окрім цього, дослідник вважав, що агресивна поведінка виникає через незадоволення певної потреби у житті людини. Таким чином, вона є спробою отримати бажане, переважно взяти силою те, від чого позбавлений.

І, врешті решт, третій підхід обґрунтовує виникнення агресивної поведінки як наслідок навчання. Детально така теорія була описана канадським психологом Альбертом Бандурою. Сутність біхевіористичної моделі агресивної поведінки полягає у тому, що вона засвоюється внаслідок соціалізації людини. Тож, на думку Бандури, агресивна поведінка вважається такою, коли суперечить соціальним та етичним нормам суспільства. За таких дій відсутнє схвалення – соціальне підкріплення з боку суспільства. Прихильник цієї ж теорії, А. Басс, вважає, що агресія – це заподіяння шкоди іншій людині, навмисно і усвідомлено, але без певного мотиву, як це вважали представники попередніх теорій.

Отже, проаналізувавши різні поняття агресії, можна виділити загальне: агресія є будь-якою дією чи частиною дії, що зумовлена різноманітними чинниками(зовнішніми чи внутрішніми), має на меті задоволення необхідних людині потреб, наслідком чого є завдання шкоди іншій живій істоті.

1.2. Характеристика раннього юнацького віку

Ранній юнацький, або старший шкільний вік за віковою періодизацією Ельконіна, триває з 15 до 17 років. Але до визначення тривалості періоду існують різні підходи. Так, у науковій літературі можна зустріти інформацію, що ранній юнацький вік триває від 14-15 до 17-18 – ця різниця зумовлена різним темпом розвитку у осіб залежно від статі, соціальних, культурних, а також індивідуальних фізіологічних особливостей. У даній роботі для зручності буде використовуватися класичне визначення вікових меж періоду за Д. Б. Ельконіним.

У ранньому юнацькому віці людина переходить до межі переходу від дитинства до дорослого життя. Загальний фізичний розвиток особи цього віку поступово підходить до зрілості: з біологічної точки зору завершується статеве дозрівання, також відбуваються зміни в нервовій, опорно-руховій, м’язовій системах. Відповідно до факторів навколишнього середовища та індивідуальних фізичних особливостей рівень статевої зрілості у осіб може значно різнитися. Так, наприклад, на початку періоду, юнаки 15 років можуть бути вже статево зрілими, знаходитися у процесі дозрівання, або ж бути взагалі без ознак початку періоду статевого дозрівання. Інші системи організму так само розвиваються в залежності від зазначених раніше факторів. Так, основними є довершення формування мозку – кори великих півкуль і нейронного апарату, що забезпечує встановлення нових зв’язків між частинами мозку і, відповідно, розвиток психічних функцій. Мислення старшокласників набуває рис логічності, на основі чого з'являється здатність до власних міркувань і самоаналізу [10]. Саме у цей період з'являється індивідуальний стиль мисленнєвої діяльності, формуються певні алгоритми, яким слідує особа. З мисленнєвою діяльністю тісно пов'язаний мовленнєвий розвиток юнака – покращується писемне, усне, монологічне та діалогічне його види. Старшокласники опановують навички виразного, лаконічного і логічного мовлення, яке позитивно відображається на їхній навчальній

діяльності. Сприймання у осіб раннього юнацького віку набуває довільної форми, характеризується цілісністю (сприйняття загального явища, а не окремих його ознак), предметністю (можливість розпізнавати певний предмет за його призначенням), осмисленістю, вибірковістю (сприймання вибраного предмета з ігноруванням інших) та аперцепцією (в залежності від попереднього досвіду). Пам'ять старших школярів також набуває довільного характеру, але і мимовільна має свій вплив – виникає стосовно явищ, що викликали яскраву емоційну реакцію [12]. Розвиток цих та інших психічних функцій у ранньому юнацькому віці забезпечує можливість успішної навчальної діяльності та повноцінного розвитку особистості у майбутній професійній та будь-якій іншій сфері.

Від характеризованої частини розвитку – натуральної, власне, біологічного дозрівання, залежить і інша важлива сфера – соціальна. На останню так само може впливати навколишнє середовище і внутрішні переконання особистості, особливості її психіки, темпераменту і характеру.

Отже, стосовно соціального ряду розвитку: відбувається завершення первинної соціалізації. У особи раннього юнацького віку набуває більшого значення самосвідомість і з’являється потреба у закріпленні необхідних навичок і знань, моральних норм для того, щоб повноцінно перейти до дорослого життя. Ранній юнацький вік є сприятливим для формування світогляду, розуміння бажань і життєвої мети. У індивіда постає необхідність визначитися з тим, яким він хоче стати у дорослому житті і що на даний момент необхідно для цього зробити і усвідомити. У зв’язку з цим соціалізація набуває важливого значення і її розвиток сприяє становленню емоційної зрілості у особистості.

Таким чином, центральним новоутворенням у період старшого шкільного віку є особистісне і життєве самовизначення, формування світогляду. Власне світогляд у особистості формується ще в попередніх вікових періодах, адже засвоюються певні моральні норми, правила – а вже у ранньому юнацькому віці вони остаточно закріплюються і складаються у

єдину систему. Юнак починає аналізувати все в аспекті причини, мети і подальших наслідків для життя. І, одночасно з цим, формує свою думку про навколишні події, діяльність осіб, що його оточують.

Особливу увагу особи раннього юнацького віку звертають на свій внутрішній світ та власне «Я». Вони прислухаються до власних бажань, намірів і співвідносять їх із навколишньою дійсністю. Відбувається усвідомлення неповторності власної особистості, в тому числі і статевої ідентичності.

На цьому етапі варто зазначити важливість розвитку самооцінки, що стає більш аргументованою і раціональною. Її формування може залежати від способу аналізу думок оточуючих – наскільки критично юнак буде до них ставитися; від визначеної мети і досягнутої цілі – чи змогла особа виправдати власні очікування.

У юнаків з’являється мета, план дій стосовно майбутнього. Завдяки формуванню поняття про сенс життя у них складається мотивація до дії, прагнення до самореалізації та самоідентифікації у світовій системі, у чому є особлива заслуга спілкування.

Варто звернутися до вікової періодизації Е. Еріксона, який створив її на основі визначення провідного кола спілкування у певному віці і відповідного результату розвитку, що формується завдяки цій комунікації. У період юності, на думку дослідника, відбувається криза ідентичності, що включає в себе певну послідовність виборів – індивідуальних, соціальних. І надалі особистість, в залежності від попередніх дій, переходить до самореалізації. Так, у ранньому юнацькому віці, як і в підлітковому, провідним є спілкування з ровесниками, завдяки якому формується ідентичність особистості, або ж навпаки – при нестачі або відсутності, недостатній якості спілкування у осіб формується невизнання і нерозуміння своєї цінності і місця у житті [12].

Згідно наукової літератури, спілкування у цьому віці, як фактор розвитку особистості, набуває двох якісних змін:

1) Розширення спілкування – збільшення кола соціального контакту, приділення комунікації більшої уваги і часу. Юнаки вступають в різні соціальні групи, деякі з них вже закінчують навчання у школі і вступають до інших навчальних закладів, обираючи майбутню професійну діяльність. Спілкування з однолітками набуває важливого сенсу для саморозкриття особистості, розуміння себе та іншої людини, тому і відіграє у осіб важливу роль [8].

2) Вибірковість спілкування – це виокремлення соціальних контактів з певними людьми, виділення певних до спілкування. Так як і в підлітковому віці, ранній юнацький передбачає інтимно-особистісне спілкування між ровесниками і дружба постає на перше місце, адже старшокласники ще не мають власних сімей і визначеної професійної діяльності [12].

Важливим компонентом сфери спілкування у ранньому юнацькому віці є взаємодія з батьками. Враховуючи той факт, що провідною діяльністю у характеризованому віковому етапі є професійне самовизначення, власне, навчально-професійна діяльність, спілкування з дорослими може забезпечувати підтримку юнаків і допомогу у виборі професійної спеціалізації, адже однолітки не мають такого життєвого досвіду. Щоб забезпечити позитивне спілкування з батьками і дітьми раннього юнацького віку, важливою складовою є формування довірливих відносин. Відсутність цього компонента може призводити до конфліктної, а також агресивної поведінки з боку юнаків, про що детальніше буде розглянуто у наступному розділі.

Отже, ранній юнацький вік – період дорослішання людини як у біологічному, так і у особистісному аспекті. Перехід до дорослого життя у особи знаменує загальний фізичний розвиток і моральна готовність до подальшої професійної та навчальної діяльності – формування

самосвідомості, світогляду, власного «Я», системи норм і цінностей, мотивації до діяльності і цілеспрямованості, а також самостійності у діях і формування незалежності. Розвитку цих якостей сприяє спілкування юнаків і їхня взаємодія у системі міжособистісних відносин з ровесниками, дорослими. Таким чином закладається фундамент для повноцінного і самостійного життя у подальші роки.

1.3. Види агресивної поведінки у ранньому юнацькому віці

Агресія вважається складним феноменом, враховуючи її різносторонність. В першому підрозділі вже були охарактеризовані велика кількість понять агресії, кожне з яких сформульоване в залежності від феномену і особливостей її аналізу. Отже, беручи до уваги види агресії, погляди дослідників також різняться.

А. Басс виділяв наступні шкали стосовно видів агресії: пряма – непряма, вербальна – невербальна, активна – пасивна. (див. додаток А) Таким чином, поєднання усіх варіантів комбінацій складає 8 можливих видів агресії [4]. Ці види було трактовано та застосовано Бассом разом з А. Даркі у власному опитувальнику (таблиця 1.1)

Таблиця 1.1

Види агресії за А.Бассом та А.Даркі

Фізична агресія	Застосування фізичної сили проти іншої людини. Прикладами такої агресії можуть бути бійка, навмисні штовхання, ляпаси.
Непряма агресія	Дії, що непрямим шляхом направлені на будь-яку особу, або ж не направлені ні на кого (раптові вияви люті з будь-якої причини).

Продовження таблиці 1.1

Роздратування	Готовність особи до прояву негативних почуттів (наприклад, така риса, як грубість).
Негативізм	Опозиція в поведінці, може проявлятися у вигляді пасивної чи активної протидії певним порядкам.
Образа	Ненависть до оточення, викликана неприємними для людини реальними чи вигаданими діями.
Підозрілість	Переконання людини, що оточення може завдати їй шкоди.
Вербальна агресія	Вираз негативних почуттів через словесні прояви – крик, погрози
Почуття провини	Переконання людини, що вона є джерелом агресії і зла стосовно навколишнього світу

На думку Фромма, агресія поділяється на злоякісну у доброякісну. Перша трактується як жорстока і деструктивна, друга ж несе у собі протилежне значення – вона виконує адаптивну і захисну роль для людини, в тому випадку, якщо щось несе загрозу її існуванню. Такий вид агресивної поведінки не несе наміру завдати шкоди навколишньому світу [9].

Стосовно того, що агресивна поведінка не завжди несе наслідок завдавання шкоди особі, висловився Л. Берковіц у своїй праці. Так, бувають дії, що здійснюються не заради задоволення від процесу, а виключно задля здійснення певної мети – така агресивна поведінка називається інструментальною [1].

Н.Д. Левітов виділяє види агресії, враховуючи наступні критерії:

1) За спрямованістю: спрямована назовні та на себе (аутоагресія)
2) За метою: інтелектуальна та ворожа
3) За способом вираження: фізична та вербальна
4) За ступенем вираженості: пряма та непряма
5) За наявністю ініціативи: ініціативна та оборонна [4].

Окремо необхідно розглянути такий вид агресивної поведінки, як аутоагресія – дії завдання шкоди, спрямованої на себе. Вона поділяється на наступні види:

1) Пряма аутоагресія: людина завдає фізичної або психологічної шкоди самій собі шляхом самокалічення або словесного приниження
2) Непряма аутоагресія: людина спрямовує агресію інших осіб на себе і піддається її впливу
3) Вербальна аутоагресія: звинувачення людиною самої себе словесно
4) Невербальна аутоагресія: завдання шкоди людиною власному тілу

Отже, усі перелічені вище види агресії мають місце у поведінці осіб раннього юнацького віку. Загальні види агресивних проявів можна поділити на вербальні та невербальні, кожен з яких має свої різновиди у юнаків залежно від причини виникнення.

1.4. Чинники та наслідки агресивної поведінки у ранньому юнацькому віці

Стосовно причин виникнення агресивної поведінки у осіб раннього юнацького віку у науковій літературі виділяють внутрішні та зовнішні фактори.

1) Внутрішні фактори – біологічні та індивідуальні особливості особи.

Велику увагу тут дослідники приділяють генетиці людини. Так, проведені близнюкові і сімейні дослідження Алфімової і Турбнікова приводять до висновку, що особливості схильності до агресії майже на 50% зумовлені генетикою, в тому числі і спадковістю та її особливостями [4].

Інша складова внутрішніх факторів – енодокринна система організму. Враховуючи схильність осіб раннього юнацького віку до гормональних збоїв через особливості біологічного розвитку, цей фактор є значним у досліджуваному питанні. Готовність до проявів агресивної поведінки можуть провокувати гормони. Перш за все, це адреналін та кортизол - гормони, що виробляються у стресових ситуаціях. Доречним проявом, як наслідку стресової ситуації, може бути агресія, спрямована на захист власного життя. А також вплив мають статеві гормони, а саме тестостерон, надмірна кількість якого в організмі може спричинювати агресію [4].

До внутрішніх факторів також можна віднести особливості характеру і темпераменту особи. Особистісним рисами, що впливають на розвиток агресивності у, можуть бути:

- Емоційна нестабільність;
- Низький рівень самоконтролю та інтелекту;
- Висока тривожність особистості.

Окрім наведеного, сюди можна віднести особливості біологічного розвитку особи та її особистісне наслідування агресивної поведінки – за теорією соціального навчання.

2) Зовнішні фактори – стан навколишнього середовища і вплив соціуму на особу. Це можуть бути природні фактори: температура повітря та погодні умови, якість чистоти повітря, звукові подразники (шум, грім); соціальні фактори: натовп людей, порушення особистої свободи і комфорту людини. Ці і подібні приклади викликають фізичний і моральний дискомфорт у особистості, що може спричиняти агресивну поведінку.

Окремою складовою цього фактору є спілкування з оточенням і сімейні стосунки. Останні за несприятливих умов можуть згубно вплинути на частоту проявів агресивної поведінки у юнаків. Так, М. Мід, у дослідженнях дійшов висновку, що суворі методи виховання і вороже ставлення у відносинах між дітьми в одній сім'ї формують у них схильність до сильної агресії. За А. Бандурою та П. Уолтерсом: якщо батьки спокійно ставляться до агресивних дій у дітей, то останні скоріше будуть розвивати цю рису у собі. Значний вплив на формування агресивної поведінки у дітей мають такі типи сімей (за Г.П.Бочкарьовою):

1) Неблагополучні сім'ї, де батьки проявляють грубість і неповагу до дітей

2) Сім'ї, у яких відсутня емоційна близькість між членами, наявне байдуже ставлення до дитини і її психологічного стану

3) Сім'ї з нездоровою моральною атмосферою, у яких дитину заохочують до моральних норм, що є соціально неприйнятими, аморальної поведінки [4].

За Е. В. Козирєвою при недостатній кількості спільних інтересів у сім'ї та жорстокості стосовно виховання у дітей буде виникати високий рівень гетероагресивності – спрямованість агресії на оточення. Високий рівень аутоагресивності (завдавання шкоди самому собі) відбувається за відсутності взаємодопомоги між членами сім'ї і через суворі методи дитячого виховання [4].

Також у дослідженні І.Н. Кириленко з'ясовано, що рівень дитячої агресивності залежить від стосунків з батьками, емоційного зв'язку з ними. Юнаки, які не мають теплих відносин з батьками, більш схильні до прояву вербальної, фізичної та непрямої агресії, підозрілості стосовно інших, на відміну від тих осіб, що мали близькі та довірливі стосунки з батьками [4].

Агресію у дітей можуть викликати особливо травматичні події у сім'ї. Наприклад, спостерігання за знущанням за одним із членів або відчуття образи у свою сторону, у ранньому юнацькому віці через особливості

психічного становлення (формування моральних норм у цей період) можуть спричинити наступне: стосовно першого варіанту – сформування проявів агресивної поведінки, в тому числі невербальної, як нормальної; стосовно другого – реакцію-відповідь як захист себе. Така агресія може спрямовуватися як на кривдників, так і на осіб, що не причетні до цих подій.

На рівень агресивності юнака може впливати задоволеність або незадоволеність певними потребами. Так, якщо ставлення у сім'ї батьків до дитини занадто суворе, обмежується право вибору і особиста свобода, то це може спричинити підвищення рівня даного прояву. Для осіб раннього юнацького віку для повноцінного становлення особистості необхідна самостійність – почуття дорослості і наявність самостійного вибору, врахування їх власної думки. Тож, якщо батьки обмежують цю потребу у юнаків, то схильність до проявів агресивної поведінки зростатиме.

На цьому моменті можна зробити висновок: на рівень агресії та прояви агресивної поведінки у ранньому юнацькому віці значно впливає внутрішньо-сімейний клімат і батьківське виховання. Негативно може позначитися занадто авторитарний спосіб виховання – батьки ставлять дітям багато умов і вимог, обмежують їхню свободу, застосовують неправильні і занадто жорстокі методи покарання, тим самим виробляючи у власних дітях схильність до агресивної поведінки.

Схильність до агресивної поведінки може залежати й від культури, у якій розвивалася особистість. Так, у деяких країнах патріархального суспільства для осіб чоловічої статі є нормальним проявом проявляти вербальну і фізичну агресію до жінок. Сімейні традиції та релігійні вірування так само формують у дітей морально-етичні норми дозволеної поведінки, що може включати у себе і адекватність застосування агресивної поведінки, як наслідок, у більш зрілому, юнацькому віці.

Агресивна поведінка у вік інформаційних технологій може формуватися у юнаків шляхом спостереження таких проявів не лише в реальному житті, а й у віртуальному. Це може бути перегляд фільмів або

серіалів, де здійснюються акти агресії і показуються, як варіант нормальної поведінки; відео насильницького характеру і заохочення у них до таких дій.

Слід зупинитися на впливі відеоігор та перегляду телевізійних передач на рівень агресії у юнаків. Що більше ці засоби впливу включатимуть у себе сцен показу вбивств, насильницьких дій, то більшою буде схильність у осіб до агресивної поведінки. Це показують дослідження Андерсона та Бушмана, що перевіряли наслідки насильницьких відеоігор на рівень агресії у юнаків. Було виявлено, що вплив відеоігор насильницького характеру пов'язаний зі збільшенням кількості агресивних думок, почуттів, підвищенням рівня збудження (підвищений артеріальний тиск і частота серцевих скорочень), що, в свою чергу призводить до агресії у поведінці. Експеримент включав контрольну та експериментальну групу – тобто учасників, що були залучені до насильницьких відеоігор і навпаки. Результати проведеного дослідження показали явно нижчі показники агресивних проявів у осіб, що грали у звичайні ігри і навпроти показники іншої групи, що свідчить про беззаперечний вплив спостереження за агресивними діями у грі на власний рівень у юнака цієї характеристики [2].

Агресія може виникати внаслідок поєднання негативного впливу соціальної та особистісної складових. У ранньому юнацькому віці поширене гостре сприймання критики зі сторони однолітків: стосовно зовнішнього вигляду, рис характеру, стилю поведінки тощо. Критичне ставлення до будь-якого осуду і негативне реагування на нього може спричинювати зниження рівня самооцінки та адаптації особистості. Проявляючи агресію стосовно інших, юнак, таким чином, компенсує у себе нестачу особистісних характеристик. Ці явища особливо виражені у соціальних групах старшокласників, здебільшого – у школі, гуртках, де наявна спільнота осіб. Юнак із низькою самооцінкою може самоствердуватися за рахунок однолітків, застосовуючи невербальну або вербальну агресію – фізичний напад або словесне приниження людини. Натомість, необхідно зазначити, що даний прояв агресивної поведінки проявлятиметься не у всіх осіб раннього

юнацького віку із заниженою самооцінкою – частими є і зворотні ситуації, коли така людина стає жертвою і зазнає проявів агресії з боку інших. Це відбувається через формування поняття і ставлення агресивної поведінки у сім'ї, близькому оточенні, та в залежності від індивідуальних внутрішніх характеристик.

Старшокласники також можуть здійснювати агресивні дії під тиском однолітків, аби не втратити соціальний статус і самоствердитися серед групи ровесників. Це може бути страх за власний комфорт: юнака змушують завдати шкоди іншому, а якщо він цього не виконає його однолітки завдадуть такої ж шкоди йому.

Усі перелічені причини призводять до прояву фізичної чи вербальної агресії стосовно інших осіб у будь-яких її формах. Проте, аутоагресія, як окремий феномен, проявляється стосовно себе.

Наприклад, невербальна аутоагресія може проявлятися шляхом нанесення собі ударів, укусів, різання шкіри гострими предметами. Такі люди можуть бути схильними до суїцидальних думок і, як можливий наслідок, до здійснення самогубства.

Причинами таких дій у осіб раннього юнацького віку може бути наступне:

1) Жорстоке ставлення батьків або однолітків до юнака, її словесне приниження чи вербальні образи; нехтування її проблемами та інтересами

2) Виникнення проблем у стосунках з друзями або з партнерами

3) Потреба у зверненні уваги до себе через її нестачу або відсутність з боку близьких людей, що проявляється у демонстративному показі аутоагресії. [6]

Отже, види агресивної поведінки, що є характерною для осіб раннього юнацького віку, поділяють на вербальну та фізичну які, в свою чергу можуть набувати активної та пасивної форм. Агресія у цьому віці може бути направлена як на оточуючих людей, так і на саму людину, яка її здійснює.

Чинниками агресії постають зовнішні та внутрішні фактори, поєднання яких може призводити до низького рівня задоволеності власним життям. На основі проаналізованих причин виділю основні з них:

1) Біологічний стан розвитку особистості;

2) Особливості спадковості та психофізичного стану особистості, її фізичного та психічного здоров'я;

3) Зовнішні несприятливі природні фактори згубного або негативного впливу;

4) Особливості сімейного виховання, стосунки з батьками, що мають неблагополучний характер і заважають повноцінному розвитку особистості;

5) Спілкування з ровесниками, що завдає юнакові негативних емоцій або фізичної шкоди;

6) Культурні та релігійні особливості нації, у якій проживає особа.

1.5. Наслідки агресивної поведінки у ранньому юнацькому віці

Агресивна поведінка осіб раннього юнацького віку завдає певного характеру наслідків як власне юнакові, так і оточуючому суспільству.

Так, для людини, що здійснює агресію до оточення, наслідки таких дій можуть бути позитивними. Для прикладу, В. Клайн зазначає, що у агресивній поведінці присутні здорові риси, що забезпечують повноцінне життя індивіда. Так само К. Лоренц вважає агресію необхідною складовою у еволюційному розвитку, а К. Бютнер та А. Реан розглядають це явище, як адаптивне, що позбавляє людину від тривоги і фрустраційних проявів. [4]

Відповідно до цього, наслідки прояву агресивної поведінки для психічного стану особи можуть мати переважно позитивний характер, а саме:

1) задовольняють потреби у захисті і безпеці особи, як фізична складова;

2) забезпечують позбавлення людини від негативних психічних проявів, і, відповідно, адаптацію до різних умов життя, як психологічна складова.

Найбільш негативною стороною агресивної поведінки серед осіб раннього юнацького віку є скоєння злочинів і завдання шкоди суспільству. Так, відповідно до статистики ГБУ з 2001 по 2019 рік статистично зменшується, натомість все ще містить високі показники кількості злочинів. За 2022 рік налічується близько 3,5 тисячі скоєних злочинів неповнолітніми особами. [14] Варто зауважити, що неповнолітніми особами вважаються індивіди від 14 до 18 років, під яку підпадають досліджувані особи раннього юнацького віку.

За даними ГПУ станом на 2017, найбільш розповсюдженими злочинами серед неповнолітніх осіб є посягання на чуже майно та шахрайство, на другому місці – прояви фізичної агресії (убивства та тілесні ушкодження), найбільшу кількість з яких здійснюють особи 16-17 років. [13].

Наслідки вербальної агресії з боку осіб раннього юнацького віку стосовно оточення, а особливо, однолітків можуть бути згубними по відношенню до психічного стану жертви. Досить розповсюдженими є випадки травлі та булінгу в школах та інших навчальних закладах, що можуть призвести до страху і низької самооцінки у особи, що зазнає агресії. За даними UNISEF в Україні станом на 2017 рік 89% школярів України хоча б раз стикалися з булінгом, по відношенню до себе або до іншої особи. [5]

Таким чином, наслідки вчинення агресивної поведінки серед осіб раннього юнацького віку можуть мати позитивний та негативний характер: перша категорія включає в себе власне психічний стан особи, що вчинює агресію і таким чином захищає свої інтереси або задовольняє потреби; натомість будь-які вчинені агресивні дії можуть мати негативний наслідок для суспільства і громадського фізичного та психічного здоров’я , і так само для особи, що здійснювала агресивну поведінку у вигляді кримінальної та адміністративної відповідальності.

РОЗДІЛ 2
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСІБ РАННЬОГО ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

2.1. Опис проведеного експериментального дослідження

З метою виявлення рівня агресивної поведінки осіб раннього юнацького віку, а також визначення її чинників було проведено експериментальне дослідження шляхом опитувального методу з використанням сервісу Google forms, у онлайн форматі.

Дослідження складалося з наступних етапів:

1) Аналіз досліджуваної проблеми і вибір методик, валідних даному віковому періоду з урахуванням особливостей осіб раннього юнацького віку; пошук вибірки для експерименту

2) Проведення емпіричного дослідження

3) Інтерпретація отриманих результатів

Вибірка складала 50 осіб віком від 15 до 17 років включно, які є учнями та студентами коледжів м. Запоріжжя.

Для дослідження були використані два тестових опитувальника:

1. Тест вимірювання агресії Б. Басса і Р. Даркі – опитувальник, що був розроблений 1957 року. А. Бассом та А. Даркі. Адаптований тест складається з 40 тверджень (Додаток Б) з можливістю стверджувальної або заперечної відповіді. За допомогою цієї методики можна визначити рівень агресивної поведінки за наступними п’ятьма шкалами:

1) Вербальна агресія: висловлення агресії шляхом словесних образ

2) Фізична агресія: вираження агресії із застосуванням фізичної сили

3) Предметна агресія: вираження агресії людиною на неживих предметах навколишнього середовища

4) Емоційна агресія: виникнення у людини емоційного відчуження, ворожого ставлення при спілкуванні;

5) Самоагресія: спрямування агресії людиною на себе через дисгармонію з власним внутрішнім світом [4].

Максимальна кількість балів за кожну шкалу – 8. Якщо сума є більшою за 5 балів, це свідчить про те, що людина має високий рівень агресії відповідно до обраної шкали. При кількості балів від 3 до 4 рівень є середнім. Якщо сума балів становить менше 2, то рівень агресивної поведінки є низьким. Сума балів з усіх шкал дає можливість виявити загальний рівень агресивної поведінки. Сума до 10 балів означає низький ступінь агресивності, вища за 20 – високий рівень, проміжний результат, відповідно, означає середній рівень.

2. Шкала задоволеності життям Е. Дінера (SWLS – Satisfaction With Life Scale) – шкала, розроблена Е. Дінером та іншими співавторами 1985 року [3]. Застосовується для визначення рівня задоволеності життям. Тест складається з 5 питань (додаток В), що мають 7-бальну шкалу відповідей:

1. зовсім не погоджуюся;
2. не погоджуюся;
3. скоріше не погоджуюся;
4. і погоджуюся, і не погоджуюся (невизначено);
5. скоріше погоджуюся;
6. погоджуюся;
7. повністю погоджуюся.

В результаті можна отримати від 7 до 35 балів, де рівень задоволеності життям в залежності від кількості може бути: дуже високим (від 31 б. і більше); високим (26-30 б.); достатньо високим (21-25 б.); середнім, тобто невизначеним (20 б.); достатньо низьким (15-19 б.); низьким (10-14 б.); дуже низьким (5-9 б .).

Задля аналізу особливостей агресивної поведінки у ранньому юнацькому віці було проведено перше опитування; для перевірення гіпотези стосовно зв'язку рівня агресії і задоволеності життям використане друге опитування.

Було враховано можливість похибки зі сторони респондентів, пояснюючи це особливостями вікової категорії. Тому опитування проведено якнайбільш комфортним способом для досліджуваних: тестові методики не містять великої кількості запитань та складних формулювань для забезпечення достовірності отриманих результатів.

2.2. Інтерпретація отриманих результатів проведеного дослідження

Проаналізувавши результати опитування на визначення рівня агресії були отримані наступні результати. За даними рис 2.1, найбільше респондентів мають середній рівень агресії (58%), 24% мають високий і 18% - низький рівень агресії.

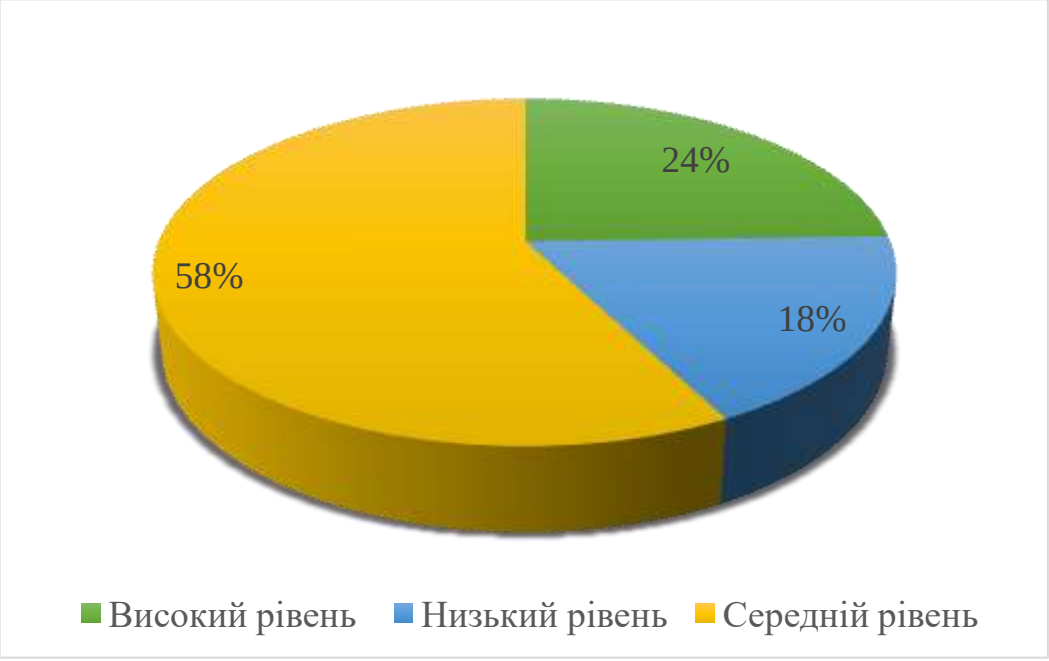

Рис 2.1. Відсоткові показники загальних рівнів агресії

Отже, рівень агресії серед опитаних осіб раннього юнацького віку є помірно високим.

Опитування дозволило визначити рівень прояву агресивної поведінки за декількома шкалами. Розглянемо результати кожної з них окремо.

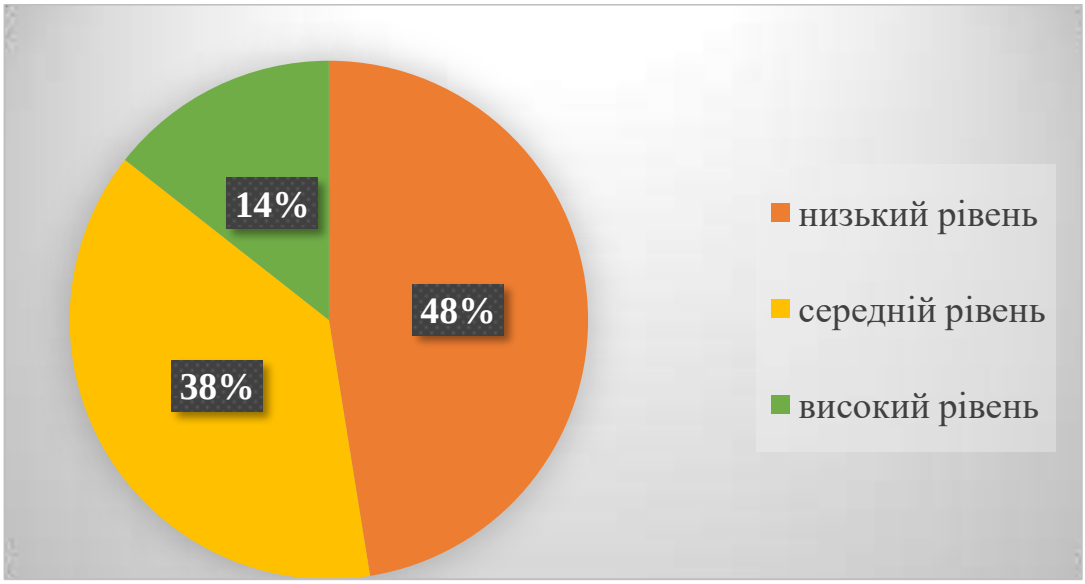

Рис 2.2. Відсоткові показники рівня предметної агресії

За даними рис. 2.2, високий рівень предметної поведінки має всього 14% опитуваних, більшість результатів виявили низький рівень. Таким чином, даний вид агресії не є провідним серед даної вікової категорії.

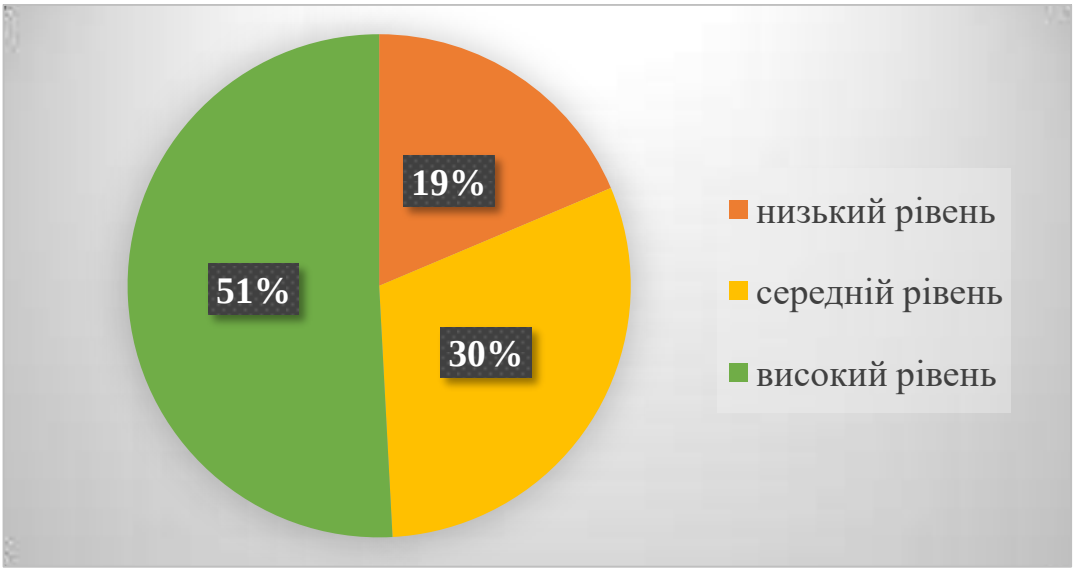

Рис. 2.3. Відсоткові показники рівнів самоагресії

Рівень самоагресії, на противагу попередньому описуваному виявляє протилежні результати: 51% опитуваним притаманний високий прояв такої поведінки (рис. 2.3).

Рівень вербальної агресії має наступні показники: низький – 32%, середній – 42%, високий – 26%. Це свідчить про низьку схильність опитуваних до такого прояву агресивної поведінки.

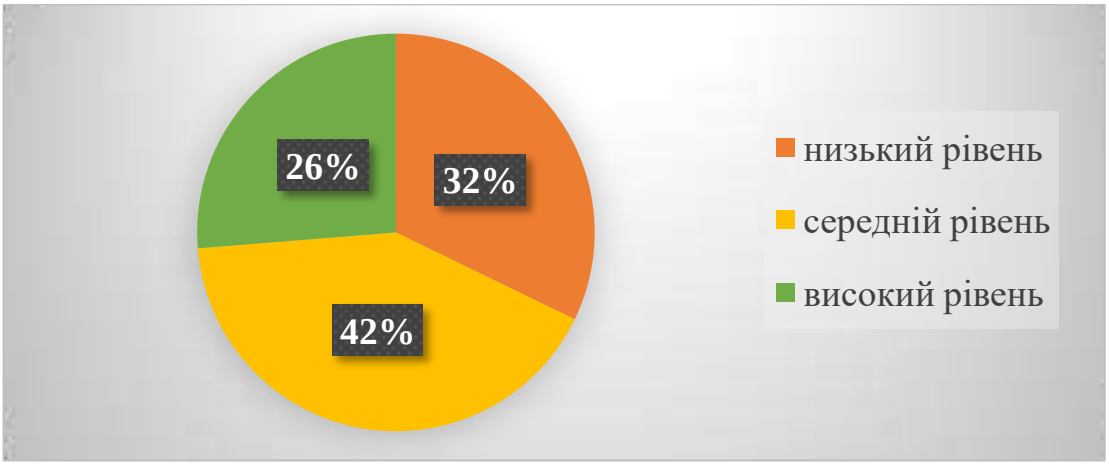

Рис 2.4. Відсоткові показники рівнів вербальної агресії

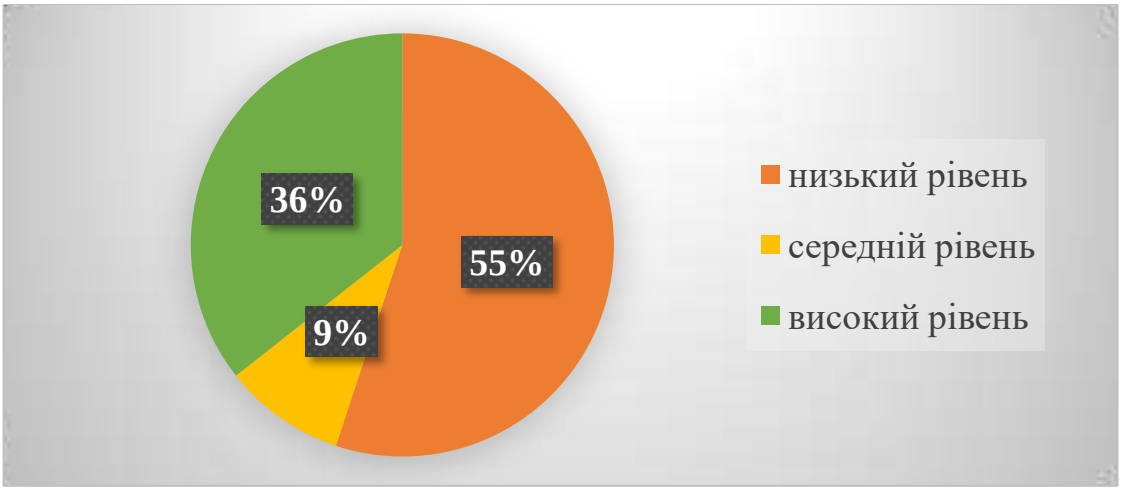

Рис 2.5. Відсоткові показники рівнів фізичної агресії

Емоційна агресія здебільшого є середньою за рівнем прояву (44%), що показано на рисунку 2.6.

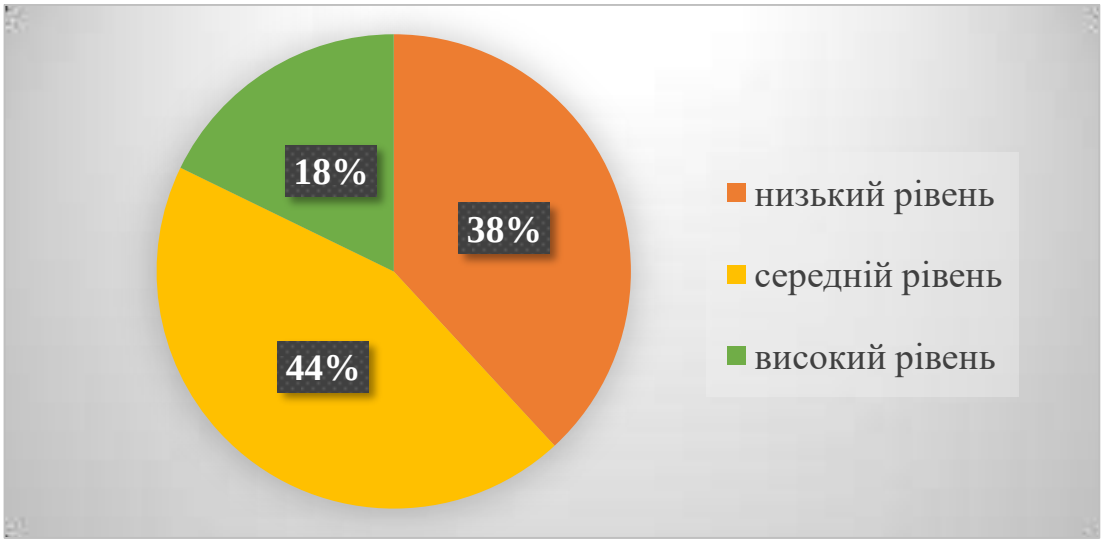

Рис. 2.6. Відсоткові показники рівнів емоційної агресії

Для загального порівняння рівнів усіх шкал агресії було порівняно їхні високі показники. Так, найбільш вираженим видом агресивної поведінки є самоагресія, на другому місці – фізична агресія. Найменшою за рівнем виявилася предметна агресія. Інші шкали мають середні результати. (рис. 2.7)

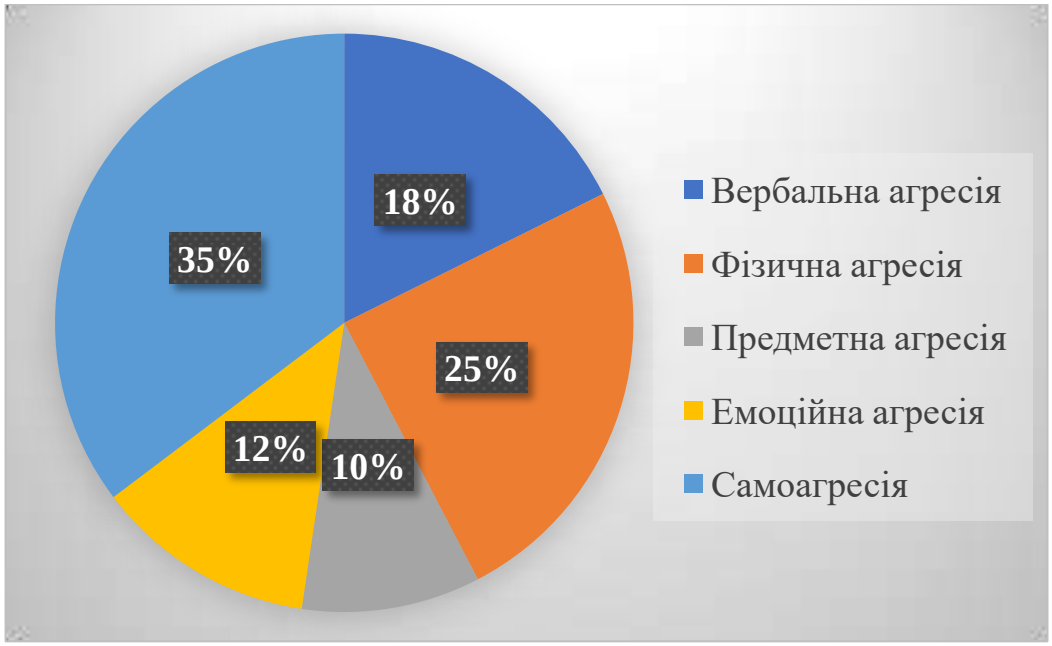

Рис. 2.7. Відсоткові показники високих рівнів агресії за шкалами

Проаналізувавши результати за методикою Е. Дінера на виявлення рівня задоволеності життям біли отримані наступні результати (рис. 2.8).

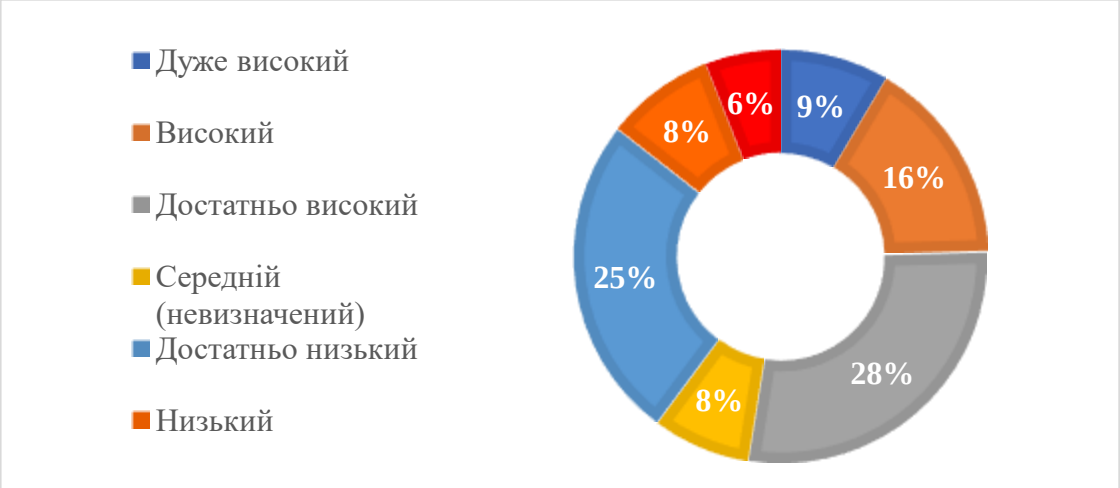

Рис. 2.8. Відсоткові показники рівнів задоволеності життям

Посилаючись на рисунку 2.8, більшість опитаних мають достатньо високий рівень задоволеності життям або достатньо низький з невеликою відсотковою різницею. Так само дуже високий або дуже низький рівні виявлені у меншості респондентів.

Для перевірки гіпотези необхідно визначити взаємозв'язок між рівнями агресії і задоволеності життям. Щоб довести, що між двома величинами існує зв'язок, для розрахунків була використана формула коефіцієнту кореляції Пірсона. Так, за допомогою вбудованої формули в табличному процесорі Excel, було отримано від'ємний результат коефіцієнту кореляції (-0,29), з чого можна зробити наступний висновок: при від'ємному коефіцієнті кореляції величини мають протилежний зв'язок – що більша одна величина, то менша інша (у даному випадку: що більший рівень агресивної поведінки, то менший рівень задоволеності життям).

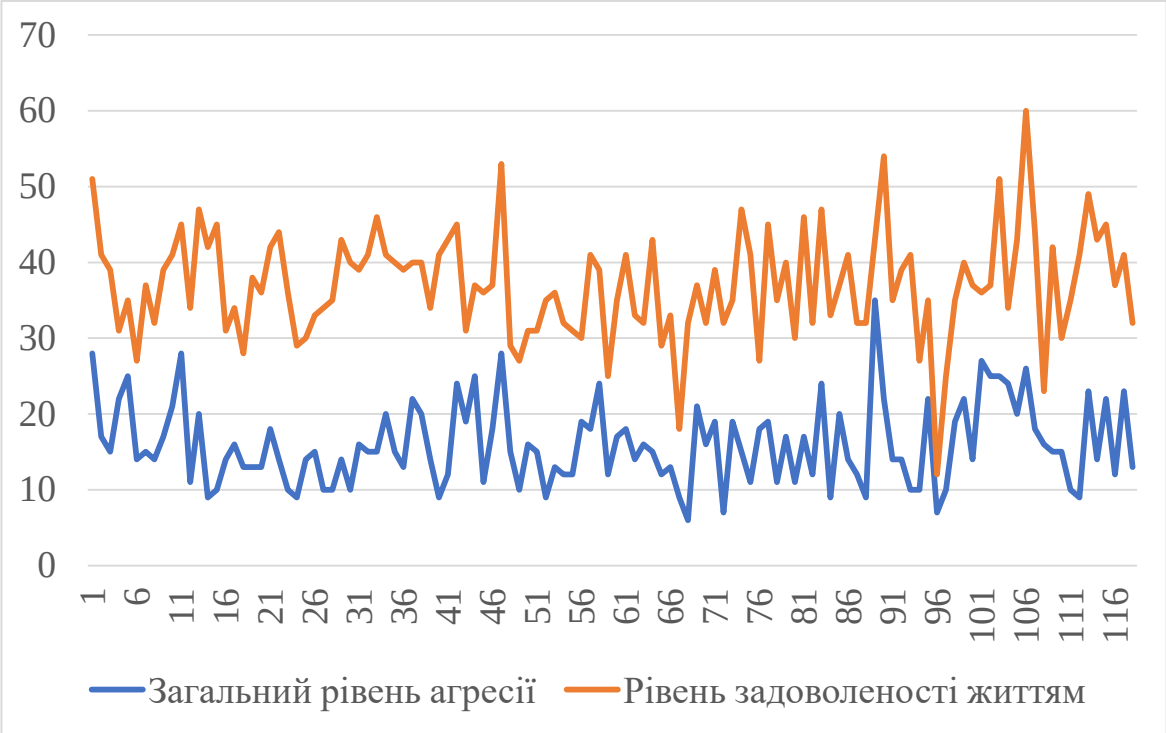

Рис. 2.9. Графік співвідношення рівнів агресії та задоволеності життям

Цей самий результат показаний на рис. 2.9 – за зменшенням рівня задоволеності життям збільшується рівень агресії, і навпаки.

Порівняння було здійснено й іншим шляхом. Так, було взято усі показники низького та високого рівня агресії із відповідними ним значеннями рівня задоволеності життям. За даними таблиці 2.2 визначено, що середній показник задоволеності життям серед осіб, що мали високий рівень агресії є меншим, ніж середній показник рівня задоволеності життям у осіб з низьким рівнем агресії (табл. 2.2): перше значення – 18,8, друге – 23,8.

Таблиця 2.2

Співвідношення показників високого рівня агресії з відповідними показниками рівня задоволеністю життям

Високий рівень агресії	
Загальний рівень агресії	**Рівень задоволеності життям**
28	23
22	9
25	10

Продовження таблиці 2.2.

21	20
28	17
20	27
20	21
22	18
20	20
24	21
25	12
28	25
24	15
21	16
24	23
20	17
35	8
22	32
22	13
22	18
27	9
25	12
25	26
24	10
20	23
26	34
23	26
22	23
23	18
Середнє значення	**18,82758621**

Таблиця 2.3

Співвідношення показників низького рівня агресії з відповідними показниками рівня задоволеністю життям

Низький рівень агресії	
Загальний рівень агресії	**Рівень задоволеності життям**
9	33
10	35
10	26
9	20
10	24
10	25

Продовження таблиці 2.3.

10	30
9	32
10	17
9	26
9	9
6	26
7	25
9	24
9	23
10	31
10	17
7	5
10	15
10	25
9	32
Середнє значення	**23,80952381**

Проаналізувавши дані дослідження можна зробити наступні висновки:

1) Для осіб раннього юнацького віку рівень прояву агресивної поведінки є помірним, більш схильним до високого;

2) Найбільш притаманними рівнями агресії для осіб раннього юнацького віку є самоагресія та фізична агресія;

3) Рівень агресивної поведінки обернено пропорційний рівню задоволеності життям, що підтверджує висунуту гіпотезу: якщо рівень задоволеності власним життям особи раннього юнацького віку має низький рівень, то внаслідок цього можуть виникати активні прояви та високі показники агресивної поведінки.

2.3. Рекомендації щодо зниження рівня агресивної поведінки у осіб раннього юнацького віку

Аналіз явища агресії у осіб раннього юнацького віку дає підстави сформулювати рекомендації для педагогів та батьків стосовно попередження рівня агресії, а також власне юнаків, що переживають даний прояв.

Рекомендації для педагогів та батьків:

1. Встановити можливі причини агресивної поведінки юнака. Це допоможе визначити, яким чином необхідно діяти далі, аби допомогти подолати агресивні прояви.

2. Навчити юнака усвідомлювати і промовляти власні емоції, які він відчуває на даний момент.

Етапи проведення техніки:

1) Усвідомлення емоції, яку відчуває юнак

2) Промовляння емоції в голос (наприклад, «Зараз я відчуваю гнів»)

3. Визначення причини, яка спричинила дану емоцію (наприклад, «Зараз я відчуваю гнів, тому що посварився з другом»)

4. Заохочувати юнака до спілкування з ровесниками, адже це є необхідною передумовою стабільного розвитку особи. Інтимно-особистісне спілкування, а особливо з особою тієї ж статі, передбачає вираження своїх думок і почуттів що, відповідно, може допомогти юнакові впоратися з агресією.

5. Забезпечити індивідуальну роботи з психологом для юнака. В такому випадку загальні колективні бесіди стосовно зниження рівня агресії не матимуть такого результату, як особисте спілкування.

6. Допомогти юнакові знайти інші способи вираження агресії, які не шкодитимуть йому та іншим людям. Це може бути заняття фізичною активністю, творчість (наприклад, гра на музичних інструментах). Варто враховувати, що ефективність такої діяльності є індивідуальною для осіб раннього юнацького віку.

7. Допомогти юнакові перемістити увагу з агресії на інші явища.

Приклади технік для юнаків з метою відволікання уваги:

1) Техніка заземлення: у момент відчуття агресії зупинитися і відволікти увагу на предмети навколишньої дійсності. Наприклад, знайти у приміщенні 5 предметів зеленого кольору, 5 дерев’яних предметів, 5 джерел звуку тощо.

2) Техніка відволікання: відвернути увагу від прояву шляхом заняття іншою діяльність (наприклад, прослуховування музики, читання книжок)

3) Дихальна техніка: з метою заспокоєння. Наприклад, техніка 4-7-8, що передбачає спокійний вдих протягом 4 секунд, затримання дихання на 7 секунд та повільний видих протягом 8 секунд. Така техніка допоможе знизити швидкість серцевих скорочень і заспокоїтися у момент відчуття сильного збудження через агресію.

Власне батькам необхідно встановити довірливі стосунки із дітьми та приділяти більшу увагу спілкуванню. Необхідно уважно і спокійно слухати юнака, не перебиваючи, аби дати можливість висловити свою думку, обговорювати агресивні вчинки юнака і їхні можливі причини. У такі моменти краще уникнути гострої критики стосовно дій юнака, аби він міг почувати себе комфортно. Юнакові необхідно розуміти, що він і його емоції важливі. Необхідно враховувати бажання юнака, за необхідності відтермінувати розмову, для надання можливості побути на самоті.

Наведені рекомендації можуть стати дієвими для попередження агресивної поведінки у юнаків або при допомозі її зниження, якщо такий прояв був здійснений.

ВИСНОВКИ

Агресія є важливим явищем, що існує у нашому суспільстві. У більшості проявів вона несе негативний вплив на людину, що здійснює таку поведінку і на оточуючих.

Здійснивши аналіз теоретичних понять особливостей агресії, можна визначити такі положення:

1. Агресивна поведінка активно досліджувалася і вивчалася класичними психологами, є важливою проблемою і для сучасних дослідників.

2. Агресія є певною діяльністю, що має різні причини виникнення, спрямована на завдання шкоди собі або оточуючим людям.

3. У ранньому юнацькому віці проблема агресії є досить поширеною. Це відбувається через особливості психічного розвитку особи цього віку, її сприйняття себе і оточення, фізіологічні зміни і реакції, що можуть впливати на зростання рівня агресії – зменшення контролю особи над собою. Типи агресії у осіб даного періоду можуть бути різними, але зазвичай поділяються на наступні види: вербальна, фізична, предметна, емоційна агресія та самоагресія.

4. Чинниками агресивної поведінки є зовнішні і внутрішні фактори. Внутрішніми факторами можуть бути гормональні зміни у юнаків, пов’язані зі статевим дозріванням, що досить активно відбувається у даному віці; спадкові та генетичні особливості. Зовнішні фактори мають більшу різноманітність і включають оточення особистості, соціально-психологічний клімат та умови навколишнього середовища.

5. Наслідки агресії зазвичай мають негативний характер і згубно впливають на громадсько-суспільний лад.

Таким чином, враховуючи усі особливості агресії у даної вікової категорії було проведено експериментальне дослідження на виявлення рівня агресії. Результати показали, що у осіб раннього юнацького віку рівень

агресії є високий за рівнем прояву. Найбільш характерними і високими виявилися такі типи агресії, як самоагресія та фізична агресія. Такі висновки можна зробити і з сучасних статистик: найпоширенішими злочинами є напади, побиття з використанням фізичної сили та часті здійснення самогубств. Але, будь-який вид агресії має своє місце у поведінці осіб раннього юнацького віку.

Було проведено дослідження рівня задоволеності життям осіб і перевірено правильність висунутої гіпотези про зв'язок рівня агресії і задоволеності життям. Так, у юнаків з високим рівнем загальної агресії, і, відповідно, різних типів найчастіше виявлявся нижчий рівень рівня задоволеністю життям, ніж у осіб з низькими рівнями проявів агресивної поведінки.

Таким чином, рівень задоволеності життям виникає у особи залежно від впливів на неї оточення і її особистісних характеристик і є обернено пропорційним схильності до проявів агресивної поведінки – що і підтверджує висунуту гіпотезу.

Усі ці дані свідчать про те, що агресія є проблемою сучасних юнаків. Тому задля попередження проявів або зниження рівня агресивної поведінки були розроблені загальні поради. Для батьків і педагогів рекомендації спрямовані на попередження виникнення і діяльність, що призведе до меншого шансу виникнення агресивної поведінки у юнаків. Для осіб раннього юнацького віку запропоновані рекомендовані техніки допомоги собі, боротьби із проявами агресивної поведінки у даний момент часу.

Отже, агресивна поведінка, що існує у нашому світі може мати негативний вплив на суспільство, тому потребує детального її вивчення і здійснення допомоги людям, що мають до неї схильність задля уникнення негативних проявів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Berkowitz L. Aggression: Its Causes, Consequences, and Control. New York: McGraw-Hill, 1993. 485pp.

2. Bushman B.J., Anderson C.A. Violent video games and hostile expectations:A test of the general aggression model. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 2002. №28, 1679–1686 pp.

3. Diener E., Emmons R.A., Larsen R.J., Griffin S. The Satisfaction with Life Scale. *Journal of Personality Assessment,* 1985. Vol. 49., p. 71-75

4. Белей М.Д. Психологічна сутність агресії та її вплив на девіантну поведінку підлітків: методичні рекомендації для студентів спеціальностей "Практична психологія в галузі освіти". Івано-Франківськ: Приватний підприємець Бойчук А.Б., 2019. 102 с.

5. Булінг та кібербулінг у підлітковому середовищі. Статистичні дані щодо булінгу серед підлітків України. ЮНІСЕФ, URL: https://www.unicef.org/ukraine/bullying-cyberbylling-teens-Ukraine. (дата звернення:16.11.2022)

6. Варгата О. В., Михайлов А. Р, Особливості прояву аутоагресивної поведінки підлітків як психологічний феномен. *Теорія і практика сучасної психології.* 2019. № 6, Т 1. С.18-23 DOI: https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.6-1.4

7. Казміренко Л.І., Н.М. Тужеляк, Проблема агресії як соціальний феномен в юридико-психологічному дискурсі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Львів, 2011. №4. С. 444-453

8. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія. 2-ге вид.: навч. посіб. 2-ге видання, Київ: Центр учбової літератури, 2010. 128 с.

9. Мойсеєва О. Є. «Історико-психологічний аналіз феномену агресії». *Національна академія внутрішніх справ*. Київ, 2013. вип.10(91), Т 2. С. 211-216

10. Павелків, Р. В. Вікова психологія: підручник для студ. вищ. навч. закл. Київ: Кондор, 2011. 469 с.

11. Попович М. В., Дзюба І. М. Корнієнко Н. М. Яковенко Н. М. Універсальний словник-енциклопедія. Київ: «Ірина», 1999. 1551с.

12. Савчин М.В. Л.П. Василенко: Вікова психологія: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2005

13. Скільки злочинів в Україні скоюють підлітки. Аналітичний портал: «Слово і діло». URL: https://www.slovoidilo.ua/2017/04/18/infografika/suspilstvo/skilky-zlochyniv-ukrayini-skoyuyut-pidlitky

14. Статистика/Новий кримінальний кодекс України. URL: https://newcriminalcode.org.ua/statistics

15. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2007. 640 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Класифікація агресивної поведінки за А.Бассом

Таблиця А.1

Класифікація агресивних дій А.Басса

		Пряма	Непряма
Фізична	Активна	Нанесення іншій людині ударів холодною зброєю, побиття чи поранення за допомогою вогнепальної зброї.	Змова з найманим вбивцею з метою знищення ворога
	Пасивна	Прагнення фізично не дозволити іншій людині досягти бажаної мети або зайнятися бажаної діяльністю.	Відмова від виконання необхідних завдань.
Вербальна	Активна	Словесна образа або приниження іншої людини.	Поширення злісного наклепу чи пліток про іншу людину.
	Пасивна	Відмова розмовляти з іншою людиною.	Відмова дати певні словесні пояснення

Додаток Б

Тест вимірювання агресії Б. Басса і Р. Даркі

Стимульний матеріал опитувальника

1. Під час суперечки я часто підвищую голос.

2. Якщо хтось мене дратує, я можу сказати цій людині все, що про неї думаю.

3. Якщо мені треба буде застосувати фізичну силу для захисту своїх прав, я зроблю це.

4. Коли я зустрічаю неприємну мені людину, я можу дозволити непомітно ущипнути або штовхнути її.

5. Захопившись суперечкою з іншою людиною, я можу вдарити кулаком по столу, що привернути увагу або довести свою думку.

6. Я постійно відчуваю, що інші не поважають мої права.

7. Згадуючи минуле, часом мені буває прикро за себе

8. Хоч я і не подаю вигляду, іноді мене гризе заздрість.

9. Якщо я не схвалюю поведінку знайомих, то кажу їм прямо про це.

10. У сильному гніві я лихословлю

11. Якщо хтось не підніме на мене руку, я спробую вдарити його першим/першою.

12. Я буваю настільки розлючена/розлючений, що шпурляю предмети.

13. У мене часто виникає потреба переставити меблі в квартирі або змінити її повністю.

14. У спілкування з людьми я часто відчуваю себе «пороховою бочкою», що готова вибухнути.

15. Часом у мене з’являється бажання злісно пожартувати над іншою людиною. 16. Коли я сержуся, зазвичай похмурий/похмура.

17. У розмові з людиною я намагаюся її уважно вислухати, не перебиваючи.

18. У дитинстві в мене часто «свербіли кулаки», і я завжди була

готова/був готовий пустити їх у хід.

19. Якщо я знаю, що людина навмисно штовхнула мене, то справа може дійти до бійки.

20. Творчий безлад на моєму робочому місці допомагає мені ефективно працювати.

21. Я буваю настільки сердитою/сердитим, що хапаю все, що трапляється під руку і ламаю.

22. Іноді люди дратують мене лише однією своєю присутністю.

23. Я часто дивуюся, які приховані причини змушують іншу людину робити для мене щось хороше.

24. Якщо мене образять, у мене пропадає бажання розмовляти з іншими людьми.

25. Іноді я навмисно кажу погані речі про людину, яка мені не подобається.

26. Коли я розлючена/розлючений, кричу саме злісну лайку.

27. У дитинстві я уникала/уникав бійок.

28. Я знаю, коли і з якої причини можу кого-небуть вдарити.

29. Коли я розлючена/розлючений, можу грюкнути дверима.

30. Мені здається, що оточуючі не люблять мене.

31. Я постійно ділюся своїми почуттями і переживаннями з іншими людьми.

32. Часто своїми словами і діями я завдаю шкоди собі.

33. Коли людина кричить на мене, я відповідаю їй тим же.

34. Якщо людина вдарить мене першою, я вдарю її у відповідь.

35. Мене дратує, коли речі лежать не на своєму місці.

36. Якщо мені не вдається полагодити зламану річ, я в гніві ламаю її остаточно.

37. Інші люди здаються мені більш успішними.

38. Коли я думаю про неприємну мені людину, можу дійти збудження від бажання заподіяти їй зла.

39. Іноді мені здається, що доля грає зі мною злий жарт.

40. Якщо хто-небуть поводиться зі мною не так, як слід, я дуже засмучуся.

Бланк відповідей

№ суд-ження	Так	Ні	№ суд-ження	Так	Ні
1.			21.		
2.			22.		
3.			23		
4.			24		
5.			25.		
6.			26.		
7.			27.		
8.			28.		
9.			29.		
10.			30.		
11.			31.		
12.			32.		
13.			33.		
14.			34.		
15.			35.		
16.			36.		
17.			37.		
18.			38.		
19.			39.		
20.			40.		

Рисунок Г.1. Приклад бланку відповідей

Таблиця Г.1

Ключ до тесту

Тип агресії	Номер твердження
Вербальна агресія	Так: 1, 2, 9, 10, 25, 26, 33; Ні: 17
Фізична агресія	Так: 3, 4, 11, 18, 19, 28, 34; Ні: 27
Предметна агресія	Так: 5, 12, 13, 21, 29, 35, 36; Ні: 20
Емоційна агресія	Так: 6, 14, 15, 22, 30, 37, 38; Ні: 23
Самоагресія	Так: 7, 8, 16, 24, 32, 39, 40; Ні: 31

Додаток В

Шкала задоволеності життям Е. Дінера

Стимульний матеріал тесту

1. В основному моє життя близьке до ідеалу;
2. Умови мого життя чудові;
3. Я відчуваю задоволеність своїм життям;
4. Поки що я отримую від життя те, що хочу;
5. Якби у мене була можливість прожити життя заново, я б нічого не змінював/не змінювала

Таблиця Д.1.

Приклад бланку відповідей до тесту

Оцінка / № питання	Повністю погоджуюся	Погоджуюся	Скоріше погоджуюся	І погоджуюся, і не погоджуюся	Скоріше не погоджуюся	Не погоджуюся	Повністю не погоджуюся
1							
2							
3							
4							
5							